

Ekolingvistické a jazykovopolitické poznámky k majoritným a minoritným spoločnostiam

Slavomír Ondrejovič, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV Bratislava,
slavoo@juls.savba.sk

ONDREJOVIČ, Slavomír. Ecolinguistic and language-political comments on majority and minority societies. *Individual and Society*, 2015, Vol. 18, No. 2.

In this contribution we develop ecolinguistic and language-political comments referring to majority and minority societies. In general, the article focuses on the development of languages in the time of globalization. It also studies the language development in the context of foreign varieties of the Slovak language. At the same time it confronts language legislation with the language situation and it presents initiative in the field of research and description of the language situation abroad in relation to the Slovak language.

Language situation. Language policy. Language legislation. Endangered languages. The need to support minority languages.

Publikačný výstup je súčasťou riešenia grantu VEGA SAV, projektu č. 2/0035/14 s názvom „Jazykovo-komunikačné správanie slovenskej mládeže v Chorvátsku a v Srbsku v situačnom kontexte intraetnického používania hovorenej slovenčiny“

V tomto príspevku nadväzujem na úvahu, ktorú som rozvíjal najmä v článku Niekoľko glos k majoritným a minoritným spoločnostiam (Ondrejovič, 2005). Na danom mieste ponúkam vlastne jeho upravenú verziu.

Ešte v prvej polovici 20. storočia sa viaceré štáty pokúšali prebojovať heslo „jedna krajina – jeden jazyk“. Dnes už však – možno i s príchodom nového myslenia o potrebe ochrany životného prostredia: ekológie a ekolingvistiky – sa rozvinul a na mnohých miestach i presadil nový postoj aj voči malým jazykom, menšinám a menšinovým jazykom. Možno uviesť štáty, ako je Švédsko, Kanada a Austrália, kde sa podporuje politika multikultúrnej a multilingválnej politiky. Aj viaceré iné krajiny vcelku odchádzajú, resp. už odišli od myšlienky udržať hegemoniu jedného jazyka. Iné krajiny v tejto veci ešte váhajú. Ideálny stav je, keď je podpora dominantného jazyka a zástita minoritných jazykov v rovnováhe.

Konverzačné problémy, ktoré nevyhnutne prináša so sebou jazyková pestrosť na malom priestore, sa odporúča prekonávať skvalitňovaním a zintenzívňovaním výučby cudzích jazykov (tak aj Európska únia), pričom je tu však silná aj potreba presadiť (či aspoň pripustiť) používanie nejakého jazyka (najčastejšie angličtiny) vo funkcii lingua franca (porov. Ondrejovič, 2014). Je však pravda, že zmena v postoji k malým jazykom, nová politika naklonená menšinám, ak taká je, prichádza v niektorých štátoch neskoro (spomeňme si napr. na gaelčinu vo Veľkej Británii, podľa niektorých je to možno aj prípad slovenčiny v Maďarsku). Objavujú sa tu nápadné paralely k bioekológii: kým pestrosť (druhov, krajinných typov a pod.) jestvovala prirodzene, robilo sa všetko pre to, aby bola zlikvidovaná. Tesne pred dosiahnutím tohto cieľa

sa naraz všetko obrátilo a nastali horúčkovité pokusy zachrániť aspoň časť z niekdajšieho bohatstva: Začali sa budovať prírodné parky, dosiahol sa na niektorých miestach zákaz ťažby surovín, nerastov a lesa, nasadili sa jedince ohrozených druhov aj do nových teritórií atď. Podobne sa správali mnohé štáty, ktoré sa pokúšali odstrániť jazykovú pestrosť priamymi i nepriamymi opatreniami a len neskôršie sa dospelo k tomu, že je lepšie podporiť (aj) jazyky menšín a regiónov.

V rámci takéhoto uvažovania je zaujímavá iste aj otázka, koľko je v súčasnosti jazykov na svete a či ich počet naozaj klesá, či mnohé masovo vymierajú, alebo je to len novodobý mýtus. Ako je známe, v uvádzaní počtu jazykov oddávna pretrvávajú medzi lingvistami a antropológmi veľké nezhody. Odhady kvanta jazykov sa v súčasnosti pohybujú od 3000 do 10 000, hoci novšie najčastejšie dominuje „invariantná“ cifra okolo 6800. Známa je aj príčina takéhoto veľkého rozptylu: je ňou predovšetkým fakt, že nevieme exaktne oddeliť od seba jazyky a dialekty, príp. iné jazykové variety. Dostatočné nie sú ani kritériá, ktoré novšie stanovil D. Crystal vo svojej Cambridgeskej encyklopédii jazyka (1988). Rozdiely v početnosti jazykov medzi jednotlivými autormi sú skutočne veľké, no všetci sú zajedno v tom, že počet jazykov na zemeguli klesá, a to rýchlym tempom. Tu však takisto narážame na odlišnosti v posudzovaní dramatickosti tohto procesu. Nachádzame údaje priamo katastrofické, medzi ktorými nájdeme aj predpoveď, že do konca tohto storočia vyhynie 95 % všetkých jazykov na Zemi, alebo že v priebehu dvoch troch generácií sa bude hovoriť už len 6 - 8 jazykmi.

Opríme sa však skôr o triezvejšie odhady. Tie možno nájsť napr. v už spomínanej Cambridgeskej encyklopédii jazyka (*The Cambridge Encyclopedia of Language*) D. Crystala, v ktorej sa autor neopája lákadlami katastrofických vízií. Podľa neho labilitu jazykov spôsobujú najmä dva faktory. Ohrozené sú predovšetkým jazyky, ktorými hovorí menej ako milión používateľov (preto sa novšie pre „neohrozené“ jazyky zaužívalo pomenovanie miliónové jazyky) a/alebo ktoré nemajú svoju materskú krajinu. V súčasnosti vznikajú rôzne červené knihy ohrozených jazykov, z ktorých si pozornosť zaslúži najmä súpis Červená kniha ohrozených jazykov UNESCO (*Unesco Red Book on Endangered Language*, kde časť o európskych jazykoch spracoval Tapani Salminen^[1]), i viaceré ďalšie publikácie tohto druhu, napr. Krasnaja kniha jazykov Rusiji (*Enciklopedičeskij slovar spravocnik. Moskva 1994*).

Poznáme biblický príbeh o babylonskej veži (podobný príbeh sa rozpráva aj v iných kultúrach), podľa ktorého je zmätenie, a teda rôznorodosť jazykov na svete kliatbou uvalenou na ľudstvo za jeho pýchu a opovážlivosť. Občas sa aj dnes stretávame s vyjadreniami, že táto odlišnosť jazykov je „trójsky kôň civilizačného vývinu“ (K. Gawlita), ba že je to „najhoršia vec na svete“ (A. Canetti). No my, čo sme zasvätili svoj život štúdiu jazykov a ich učeniu (sa) či prekladaniu a tlmočeniu, budeme - ako hovorí aj Einar Haugen - sotva chápať jazykovú diverzitu ako kliatbu. Táto skutočnosť nie je pre nás nijakým prekliatím, možno práve naopak: vieme, že táto rôznorodosť je zdrojom rozprávkových pôvabov, farebnosti nášho sveta i zrkadlom skúseností ľudstva. Ale dôležité pritom je, že uvedené sa nemá týkať len jazykov spisovných, literárnych či štandardných v materských krajinách, ale aj ich nárečových a plurilingvných obmien, čiže dotýka sa to nielen slovenčín, češtín, ale aj maďarčín, nemčín, angličtín atď. všade v zahraničí, kde nositelia týchto jazykov žijú. Ako to napísal už aj Wilhelm von Humboldt vo svojej excelentnej knihe *O rozmanitosti stavby ľudských jazykov a jej vplyve na duchovný rozvoj ľudského rodu* (pôvod. vyd. Humboldt, 1836, slov. preklad 2000, s. 56), je to pre nás rajska hudba, keď sa ocitneme kdekolvek vo svete a začujeme svoj rodný jazyk mimo svojej materskej krajiny bez ohľadu na to, či sa ho príp. dotkli nejaké interferencie s kontaktným jazykom alebo či nám presne pripamätáva tóny jazyka našich starých materí a starých otcov. Takýto dotyk s „naším“ jazykom môžu mať terapeutické účinky. To znamená, že nie je dobrým receptom „približovanie“ týchto „zahraničných“ znení k jazykovým štandardom v materskej krajine. Uvedené variety (domáci „štandard“ a zahraničné obmeny) sa nekryjú a nemusia nosiť rovnaký šat. Iba so sympatiami možno preto vnímať aj iniciatívy maďarských sociolingvistov na Slovensku, vďaka ktorým sa do pripravovaného Krátkeho slovníka maďarského jazyka vkladajú aj špecifické výrazy a modifikácie maďarského jazyka, tie, ktoré sa uplatňujú iba na Slovensku (porov. k tomu Szabómihályová, 2001). U nás takáto prax (zaradovať do slovníkových diel aj lexémy či ich varianty, ktoré nájdeme napr. iba v slovenčine znejúcej v Maďarsku, resp. aj inde na Dolnej zemi) doteraz nie je zaužívaná a neuplatňuje sa ani v rámci prípravy veľkého Slovníka súčasného slovenského jazyka, ktorého 3. zväzok sa práve v jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV odovzdáva do tlače.

Je známe, že izoglosy (hranice jazykov, dialektov či aj konkrétnych jazykových javov a procesov) nebežia vždy súbežne s politickými hranicami štátnych útvarov. Tí, čo sa ocitli mimo hraníc vlasti či už tým, že sami (e)migrovali, alebo tým, že v dôsledku tých či oných politických udalostí sa „presúvali“ samy ponad hranice príslušných štátnych útvarov, vytvárajú menšinové jazyky, jazykové ostrovy, enklávy alebo diaspory podľa toho, akú mieru rozptýlenosti vykazujú. Uvedené formy jazykového jestvovania majú, pravdaže, svoje špecifiká, „osudy“ i svoje bytie. Na Slovensku sa pred časom široko diskutovalo o tom, či treba slovenčinu chrániť, príp. aj brániť, alebo či je primeranejšie hovoriť v danom prípade jednoducho

o starostlivosti o jazyk, o jeho podpore a pod. Najmä sociolingvisticky orientovaní autori často argumentujú, že v prípade spisovnej slovenčiny (lebo najmä o ňu je spor) nie je vhodné hovoriť o jej ochrane (obrane), keďže spisovná slovenčina je ako jeden z tzv. miliónových jazykov bezpochyby rozvinutým suverénnym jazykom, jazykom, ktorý primerane plní všetky svoje úlohy a funkcie a nie je bezprostredne ohrozovaný nikým. Ani češtinou, ani maďarčinou, ba dokonca ani angličtinou, aby som spomenul všetky veľké „kauzy“ slovenčiny. Čiže aj slovenčina žije, aby som použil starší Barnetov termín, normálnu sociolingvistickú situáciu. Ale pokiaľ viem, nikto z diskutujúcich nespochybnil, že iná situácia môže byť – a zrejme aj je – so zahraničnými slovenčinami. Zhoda medzi diskutantmi bola v tom, že menšinovým jazykom treba venovať osobitnú starostlivosť, do čoho má však vo všeobecnosti väčšie možnosti a šance zasiahnuť krajina, kde nositelia týchto jazykov žijú, než materská krajina. V tejto situácii sú, ako sa ukazuje, dôležité dohovory, zmluvy, pakty, či charty (predovšetkým tzv. Európska charta menšinových a regionálnych jazykov), ktoré poskytujú ochranu týmto jazykom (porov. k tomu Ondrejovič, 2008, 2009). Pravdaže, mnohé môže v tejto veci pre príslušné menšiny a ich jazyky urobiť aj materská krajina. Ak máme v tejto veci spomenúť situáciu Slovenska vo vzťahu k slovenskej menšine a slovenskému jazyku na Dolnej zemi či inde v zahraničí, musíme konštatovať, že naše politicko-kultúrne inštitúcie sa osobitne nevyznamenávajú v podpore, pretože opakované sľuby nemôžu nahradiť skutočnú pomoc..

Čo môžu urobiť lingvisti v tejto veci – v podpore zahraničných variet „svojich“ jazykov? Sami asi nie veľa. Môžu skúmať dialektologicky i sociolingvisticky situáciu slovenčiny v jednotlivých regiónoch a krajinách sveta a pokúsiť sa opísať ich čo najsústavnejšie, vydať učebnice slovenčiny, ktorá žije v zahraničí. Iné aspekty, napr. výučba príslušného jazyka v príslušnej krajine, finančná podpora kultúrneho života menšiny a pod., už nie sú v priamom dosahu a kompetencii jazykovedných inštitúcií, ale skôr inštitúcií štátnych a kultúrno-politických, ako do istej miery aj v rukách diplomacie.

Je zrejmé, že najviac pozornosti sa venovalo výskumu slovenských menšín a „slovenčín“ v susedných krajinách, čo je vcelku pochopiteľné. Ide o výskumný záujem o jazykové diaspóry v Maďarsku, Srbsku a Čiernej Hore, Chorvátsku a Rumunsku, ďalej v Rakúsku, Poľsku a v Českej republike. V krajinách, ktoré sú od materskej krajiny vzdialenejšie, ako je Bulharsko, Rusko, ale najmä Belgicko a Francúzsko, je poznanie situácie výrazne slabšie. Zo zámorských krajín, kde žijú Slováci, napr. USA, v Kanade, Argentíne, Austrálii a i., sústavnejší lingvistický (dialektologický) výskum prebehol vlastne len v Spojených štátoch amerických. V ostatných kútoch sveta sa neuskutočnili ani len sondy, ktoré by stáli za zmienku. A to napriek tomu, že takáto úloha poznávať slovenčinu i zahraničí majú v programe viaceré inštitúcie, vrátane Jazykovedného ústavu ústav L. Štúra SAV.

Ak som naznačil, že nemôžeme byť spokojní s našimi iniciatívami v oblasti výskumu a opisu jazykovej situácie v zahraničí vo vzťahu k slovenskému jazyku, je pravda aj to, že nemáme celkom dobre opísanú jazykovú situáciu ani na Slovensku na zmiešaných územiach. Pritom Slovensko patrí medzi krajiny s najpestrejším národnostným zložením obyvateľstva. Je najheterogénnejšou krajinou strednej Európy, ako sa to tvrdí aj v Národnej správe o kultúrnej politike Slovenskej republiky [2]. Podľa neoficiálnych prepočtov je na Slovensku 18 – 19 % menšín, pričom nemožno pochybovať, že opis jazykovej, resp. jazykovo-etnickej situácie je dôležitý aj pre reálnu a optimálnu jazykovú politickú štátu. V politických kruhoch sa neraz len odhaduje, ako je to na južných zmiešaných územiach Slovenska, či tam naozaj dochádza ku komunikačným a etnickým konfliktom, ako nás o tom informujú niektoré politicko-publicistické články, alebo sú to len účelové tvrdenia. Je to mimochodom veľmi priaznivá situácia pre vyťahovanie „menšinových kariet“, či „jazykových kariet“, lebo voči týmto tvrdeniam nemožno postaviť do kontrastu podrobnejšie výsledky kvalifikovaného výskumu. Najlepšie má situáciu zmapovanú skupina maďarských sociolingvistov okolo I. Lanstyáka. Novšie sa tieto vedomosti pokúsili rozšíriť autori v rámci projektu Jazyková situácia a jazyková politika na Slovensku v európskom kontexte (2012 – 2014) (porov. Ondrejovič, 2010).

Je tu napokon ešte ďalšia, všeobecnejšia otázka: je jazyková legislatíva, jazykové zákony niečím, čo jazyku pomáha stabilizovať, najmä ak príslušný jazyk patrí medzi menšie jazykové spoločenstvá? Niektorí autori to spochybňujú. Napr. P. Sgall v interview označuje poľský a slovenský zákon za „nerozumné“, hoci to nijako nekonkretizuje. Je však zrejmé, že jestvujúce zákony sa líšia čo do cieľov a úloh, ktoré sa nimi sledujú. Nemal by sa ani poľský a slovenský jazykový zákon hádzať do jedného vreca. Nemožno zrejme nič namietat proti tomu, ak sa v takejto zákonnej úprave vymedzujú sféry pôsobnosti jednotlivých jazykov, ak na tom istom území fungujú viaceré jazyky. Omnoho spornejšie je, ak sa pomocou zákona (a takto sa zdôvodňovalo aj prijatie Zákona o štátnom jazyku Slovenskej republiky) chce naprávať „neuspokojivý stav“ v úrovni jazykovej komunikácie. K tejto veci sa polemizovalo na Slovensku už aj 90. rokoch (porov. k tomu napr. Mlacek, 1995 a Findra, 1998). Dosiahlo sa, že jazykový zákon na Slovensku bol aspoň na isté obdobie deklaratívny, nie sankčný, ale k sankčnosti sa v zákon neskôr vrátil.

Ak máme objektívne posúdiť možnosti jazykového zákonodarstva, pripomeňme ešte, že vlastne jazykové zákony alebo nariadenia, dotýkajúce sa jazyka a jazykovej komunikácie, majú takmer všetky krajiny sveta. Krajín, kde nijaký jazykový zákon nemajú, je len niečo vyše dvadsať. Pripomeňme, že medzi ne v súčasnosti patrí napr. Angola, Austrália, Bhután, Čile, Siera Leone, Tongo, ale aj Japonsko, USA, Veľká Británia, Dánsko, Izrael, Uruguaj a niektoré ďalšie a – Česká republika (údaje porov. Most Clearing House Linguistic Rights. National Constitutions – <http://www.unesco.org/most/In2nat.htm>). Sú rôzne motívy, prečo jednotlivé krajiny jazykovú legislatívu prijali alebo prečo ju nemajú (porov. k tomu Krupa – Ondrejovič, 1998). Pred istým časom sa k prijatiu jazykového zákona schylovalo aj v Českej republike, čo sa aj na Slovensku sledovalo s mimoriadnym záujmom. V každom prípade však zrejme platí, že aj v ére globalizmu sa (miliónové i svetové) jazyky môžu zdravo rozvíjať v prípade, že špecifickú legislatívu majú (tá však nesmie jazyk zväzovať, ani nesmie byť necitlivo zameraná voči minoritným skupinám), aj v prípade, že ju nemajú. V prípade „zahraničných“ obmien jednotlivých jazykov by jednotlivé krajiny mali intenzívnejšie spolupracovať. Tie si zaslúžia podporu a zrejme ju aj potrebujú. Zdá sa, že väčšiu než sa im dostáva do tejto chvíle.

Literatúra:

CRYSTAL, David. *The Cambridge Encyclopedia of Language*. Cambridge. New York : Cambridge University Press, 1988.

FINDRA, Ján. *Jazyk, reč, človek*. Bratislava : Vydavateľstvo Q111, 1998.

HUMBOLDT, von Wilhelm. *O rozmanitosti stavby ľudských jazykov a jej vplyve na duchovný rozvoj ľudského rodu*. Prel. S. Ondrejovič. Bratislava : Veda, 2000.

KRUPA, Viktor – ONDREJOVIČ, Slavomír. K spôsobom regulovania rozvoja jazyka. In *Jazykovedný časopis*, 49, 1998, s. 81-89.

MLACEK, Jozef. Jazykové poznámky o jazykovom zákone. In *Studia Academica Slovaca*, 24, 1995, s. 119-126.

Most Clearing House Linguistic Rights. National Constitutions. Dostupné na internete: <http://www.unesco.org/most/In2nat.htm>

ONDREJOVIČ, Slavomír. Niekoľko glos k majoritným a minoritným spoločnostiam. In *Opera Academiae Paedagogicae Liberecensis*, 2005, s. 243-249.

ONDREJOVIČ, Slavomír. *Slovenský jazyk, jazyky na Slovensku*. Bratislava : Úrad vlády Slovenskej republiky, 2008. ONDREJOVIČ, Slavomír. *The Slovak language. Languages in Slovakia*. Bratislava : Ministry of Foreign Affairs of the Slovak Republic, 2009.

ONDREJOVIČ, Slavomír. Jazyková situácia a jazyková politika. In *Odkazy a výzvy modernej jazykovej komunikácie. Zborník venovaný Vladimírovi Patrášovi*. Ed. J. Klincková. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2010, s. 123-137.

ONDREJOVIČ, Slavomír. Homo loquens v čase globalizácie. In *Registre jazyka a jazykovedy I. Na počesť Daniely Slančovej*. Ed. J. Kesselová – M. Imrichová – M. Ološtiak. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2014, s. 51-56.

SGALL, Petr. Čeština nepotrebuje jazykový zákon. In *Novinky.cz*. Dostupné na internete: <http://www.novinky.cz/kultura/28863-jazykovedec-petr-sgall-cestina-nepotrebuje-jazykovy-zakon.html>

SZABÓMIHÁLYOVÁ, Gizela. *O pripravovanom Veľkom slovensko-maďarskom slovníku*. Ed. S. Ondrejovič – M. Považaj. Bratislava : Veda, 2001, s. 79-86.

[1] Tu sa uvádza 77 autochtónnych európskych jazykov (43 indoeurópskych, 25 ugrofínskych, 7 turkických, jazyk kalmycký, cyperská arabčina, 7 židovských a 9 diaspórnych jazykov). Uvádzajú sa tu a) vyhynuté jazyky (napr. dalmáctina, kornčina, stará pruština, polabčina), b) jazyky blízke vyhynutiu (napr.

livončina, krimčaćtina), c) jazyky vážne ohrozené (vepština, vlastná kašubčina, východná friština, bretónčina, ladinčina, krymská tatarčina), d) ohrozené jazyky (severná saamčina, udmurdčina, komijčina, západná friština, welština, ladinčina, friulčina, gaskončina, provensálčina, írsky a škótsky gaelčina, burgenlandská chorvátčina, permjačina, dokonca baskičtina, rómčina, rusínčina), e) potenciálne ohrozené jazyky (napr. bieloruština, lombardčina, korzičtina) a napokon f) 40 neohrozených jazykov, medzi ktorými sú našťastie aj všetky naše jazyky.

[2] Okrem slovenskej majority (85,8 % - 4 614 854 obyvateľov), najpočetnejšou národnostnou menšinou na Slovensku sa podľa sčítania obyvateľstva z r. 2001 stala maďarská menšina (9,7 %), nasleduje rómska (1,7 %, ale práve tam sa odhaduje, že percentá sú omnoho vyššie), česká (0,8 %), rusínska (0,4 %), ukrajinská (0,2 %), nemecká (0,1 %). K menšinám s oficiálnym statusom patrí ešte poľská, moravská, chorvátska, bulharská a židovská menšina. Je otázka, ako tieto oficiálne štatistiky korešpondujú so skutočnou etnickou heterogenitou na Slovensku najmä v porovnaní s takými členskými štátmi Európskej únie ako je Francúzsko, Spojené kráľovstvo a Španielsko, kde tzv. menšinové spoločnosti tvoria podstatne väčší podiel. Nejde však o etnické menšiny, tie sa z veľkej časti naozaj asimilovali, ale o tzv. ekonomické menšiny. Sčítanie sa uskutočnilo aj v r. 2011, ale to vzhľadom na veľký počet nezistených údajov neuvádzame.